

la devrinin tarihine ait kitapları meşhurdur. Dahlân dinî ve tarihî konular yanında Mehdîlik, Vehhâbîlik, Şîilik, Ebû Tâlib'in imanı ve bazı tarikate şeyhlerinin durumu gibi ihtilâflı meseleler üzerinde de birçok kitap ve risâle kaleme almıştır. Şerif ailesine yakınlığı dolayısıyla XVIII ve XIX. yüzyıllara ait tarihî hadiseler hakkında hem yazılı hem de şifahî geniş ve sağlam bilgilere sahipti. Talebelerinden Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şettâ el-Bekrî ed-Dimyâtî *Nefhatü'r-rahmân (Tuḥfetü'r-rahmân) fî menâkibi seyyid Ahmed Zeynî Dahlân* (Kahire 1305) adlı eserinde Dahlân'ın hayatını anlatmıştır.

Eserleri. 1. *Târîḫü'd-düvelil İslâmiyye bi'l-cedâvîlil-merḫiyye*. Müellif bu eserinde, kronolojik sırayı göz önüne almaksızın, Hz. Peygamber'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen, tarihin çeşitli dönemlerinde özellikle Arabistan ve Mısır üzerinde hâkimiyet kurmuş Sünnî ve Şîî halifelerin ve hânedanların tarihini anlatır (Kahire 1306). 2. *Hulâsâtü'l-kelâm fî beyâni ümerâ' il-beledi'l-ḥarâm*. Hz. Peygamber zamanından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar gelen Mekke tarihidir. Eserin 1095 (1684) yılına kadar olan kısmı Sincârî'nin tarihinin bir muhtasarıdır. Ancak son iki asırdan bahsedilen bölüm tamamen kelime telifi olup Mekke emirleri ve bilhassa Vehhâbîler'in siyasî faaliyetleri için orijinal bir kaynak ve XIX. yüzyıl Mekke tarihine dair yegâne eserdir. *Hulâsâtü'l-kelâm* yayımlanmış olup (Kahire 1305; Mekke 1311) ayrıca adlı zikredilmeyen biri tarafından bazı dipnotları ilâvesiyle ed-Dârü'l-müttehede li'n-neşr müessesesi tarafından *Ümerâ' ü'l-beledi'l-ḥarâm* adıyla yeniden bastırılmıştır (Beirut, ts.). 3. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âşârü'l-Muḥammediyye. es-Sîretü'z-Zeyniyye* olarak da bilinen ve Hz. Peygamber'in hayatı, mücizeleri ve hilyesine dair olan eser iki ve üç cilt halinde Mekke'de (1285), Kahire'de (1285, 1295, 1310, 1320), İstan-

bul'da (1929), ayrıca Nüreddin el-Halebî'nin *İnsânü'l-uyûn fî sîretil-emîni'l-me'mûn* adlı eserinin kenarında (Kahire 1292, 1308) basılmıştır. 4. *el-Fethu'l-mübîn fî fezâ' ilil-hulefâ' i'r-râşidin ve ehli'l-beyti't-tâhirin*. İlk dört halifenin ve Ehl-i beyt'in faziletleri hakkındadır (Kahire 1300, 1302). Eser *es-Sîretü'n-nebeviyye*'nin kenarında da basılmıştır (Kahire 1310). Dahlân'ın Hz. Peygamber'in soyuna dair *Meşâriku'l-envârî's-seniyye bi-fezâ' ilil-zürriyyeti ḥayri'l-beriyeye* adlı bir çalışması daha vardır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 576, 54 varak). 5. *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye ba'de muḫḫiyyil-fütûhâtü'n-nebeviyye*. Hz. Ömer zamanından II. Abdülhamid'in ilk yıllarına kadar cereyan eden siyasî ve askerî gelişmeleri ele alan bir İslâm tarihidir. Eser Selçuklu ve Osmanlı fetihlerine, Türkler'in İslâm'a hizmetlerine geniş yer vermesiyle tanınır. Yazarı burada Sudan'daki Mehdî hareketini çok geniş bir şekilde ele almıştır. Osmanlı Devleti'nin Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin devirlerinden sonra İslâm dünyasındaki diğer devletlerin en iyisi olduğunu, diğer birçok İslâm devletinde görülmeyen güzel vasıflara sahip bulunduğunu, büyük fetihler gerçekleştirdiğini, insanlar arasında ilmi, huzur ve sükûnu yaydığını, Ehl-i sünnet anlayışını hâkim kıldığını belirtir. Dahlân eserini, II. Abdülhamid'in Mekke'de matbaa kurulmasını emrettiğini, burada Arapça, Türkçe ve Cava dilinde eserler basılmaya başlandığını haber vererek tamamlar. *el-Fütûhât* Mekke'de (1311) ve iki cilt halinde Kahire'de (1323, 1387/1968) yayımlanmıştır. 6. *Esne'l-meḫlîb fî necâii Ebi Tâlib*. Eserde Ebû Tâlib'in müslüman olarak öldüğü görüşü savunulmaktadır (Kahire 1305). 7. *ed-Dürerü's-seniyye fî'r-reddi 'ale'l-Vehhâbiyye*. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ve tevessül" gibi meselelere Vehhâbîler'in görüşlerini tenkit eden bu önemli risâle yayımlandığı zaman (Kahire 1299, 1319) büyük yankılar uyandırmıştır. Hindistanlı âlim Muhammed Beşîr es-Sehsevânî esere *Şiyânetü'l-insân 'an vesveseti's-şeyḫ Dahlân* adlı hacimli bir reddiye yazmış ve kitap Muhammed Reşîd Rızâ'nın takdimiyle basılmıştır (Dehli 1308/1890). 8. *Risâle fî keyfiyyeti'l-münâzara ma'a's-Şi'a ve'r-reddi 'aleyhim* (Kahire 1323). 9. *Risâle fî'r-reddi 'ale's-şeyḫ Süleymân Efendi*. Mekke'de bulunan Nakşî tarikatı şeyhi Türk asıllı Süleyman Efendi'nin aleyhinde yazdığı bir risâledir (Mekke 1301). 10. *Şerḫü'l-Âcurrümiyye*. İbn Âcurrüm'un (ö. 723/1323) Arap diline

dair meşhur eserinin şerhidir (Kahire 1297, 1299, 1301, 1305, 1306, 1311; Mekke 1305, 1314; Medine 1304). 11. *el-Ezhârü'z-Zeyniyye fî şerḫi metni'l-Elfiyye*. İbn Mâlik'in nahve dair *el-Elfiyye*'sinin şerhidir (Bulak 1294). 12. *İ'câbü "câ'e Zeydün" ve mesâ'ilü taḫbîkiyye fi'n-naḫv ve'l-luḡa* (Cidde 1986). 13. *Tenbihü'l-gâfilîn muḫtaşaru Minhâcî'l-âbidîn*. Gazzâlî'nin *Minhâcü'l-âbidîn* adlı eserinin muhtasarıdır (Kahire 1298). Bağdatlı İsmâil Paşa'nın bu eseri Nevevî'nin Şâfiî fıkhiına dair *Minhâcü't-tâlibîn*'inin muhtasarı şeklinde göstermesi (*İzâhu'l-meknûn*, II, 588) doğru değildir. 14. *Fethu'l-cevâdil-mennân 'ale'l-akîdetil-müsemmat bi-Feyzi'rahmân*. Dahlân'ın ve Ahmed el-Merzûkî'ye ait diğer üç risâle ile birlikte basılmıştır (Kahire 1298). 15. *Risâletü'n-naşr fî zikri vaḫti şalâtil-'aṣr* (Kahire 1304, 1319). 16. *Menhelü'l-'aṣṣân 'alâ Fethi'rahmân fî tecvidil-Ḳur'ân*. Süleyman el-Cüzmürî'nin tecvide dair *Fethu'l-aḫfâl* adlı risâlesiyle birlikte basılmıştır (Kahire 1298).

Dahlân'ın bunlardan başka tasavvufa dair *Takrîbü'l-uşûl li-teshîlil-vuṣûl li-ma'rifetir-Rab ve'r-Resûl* adlı bir eseri ve ayrıca çeşitli risâleleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 390-392; Serkis, *Mu'cem*, I, 990-992; Brockelmann, *GAL*, II, 649-650; *GAL Suppl.*, II, 810-811; *İzâhu'l-meknûn*, I, 82, 214, 436; II, 161, 172, 588, 594, 650; *Hediyyetü'l-'arifîn*, I, 191; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 125; Zeki Muhammed Mûcâhid, *el-Âlâmü's-sarkîyye*, Kahire 1963, II, 75-76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 229-230; *Mu'cemü muṣannefi'l-kütübil-'Arabîyye*, Beyrut 1986, s. 34; T. H. Weir, "Dahlân", *IA*, III, 460; J. Schacht, "Dahlân", *EF*² (Fr.), II, 93.

İRFAN AYCAN

DAHLÂN, Kiai Hacı Ahmed

Kiai Ahmed Dahlân b.
Kiai Ebî Bekr
(1868-1923)

Endonezya
Muḥammediyye Cemiyeti'nin
kurucusu olan müslüman lider.

Dindar bir ailenin çocuğu olarak Orta Cava'nın Yogyakarta şehrinde dünyaya geldi. Resmî bir eğitim müessesesine gidemediğinden ilk tahsilini bir hatip ve din bilgini olan babasından yaptı. Daha sonra Yogyakarta ve civarındaki diğer hocalardan bazı temel ilimlerle Arapça öğrendi. 1890'da hacca gitti ve orada

Ahmed
b. Zeynî
Dahlân'ın
Meşâriku'l-envârî's-seniyye bi-fezâ' ilil-zürriyyeti ḥayri'l-beriyeye adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 576)

DAHLÂN, Kiai Hacı Ahmed

kaldığı bir yıl boyunca tahsilini ilerletti. Muhammed Derviş olan adını Kiai Hacı Ahmed Dahlân'a çevirdi. 1903'te tekrar hacca giderek iki yıl daha eğitim gördü. Başta tefsir olmak üzere birçok İslâmî ilimde ilerleme kaydetti; İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi bazı Hanbeli âlimlerinin, Cemâleddîn-i Efgâni, Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ gibi düşünürlerin fikirlerinden etkilendi.

Dahlân Mısır, Hindistan ve diğer ülkelerdeki gelişmeleri de inceledi. Uzmanlaştığı birçok ilim dalı ve Mekke'de edindiği dinî tecrübenin verdiği cesaretle Endonezya müslümanlarının dinî hayatında ciddi değişiklikler yapmaya karar verdi. Yogyakarta sultanı tarafından hatip olarak tayin edilen, ciddiyet ve hizmet aşkıdan dolayı "hatîb-i emîn" olarak adlandırılan Dahlân, önce camilerin kiblelerinin yanlış tesbit edildiğini söyleyerek bunları düzeltmeye çalıştı. Ayrıca müslümanların ramazan ve bayramı rû'yet-i hilâl'e göre değil hesap yoluyla belirlemelerini tavsiye etti. Zamanındaki yaygın telakki kadının evinde oturması gerektiği yönünde olmasına rağmen Dahlân müslüman hanımlara da dersler verdi. Ona göre kadın İslâmî eğitim için evinden dışarı çıkabilirdi.

Dahlân bir yandan hatiplik yaparken öte yandan "batik" (boyalı kumaş) ticaretiyle meşgul oluyordu. Bu mesleğinin gereği olarak Doğu ve Batı Cava'ya ve hatta Kuzey Sumatra'ya kadar gitti. Buralardaki ulemâ ile tanıştı ve onlarla birçok dinî mesele yanında Endonezyalılar'ın genel durumunu da gözden geçirdi. Bunun esas sebebi, çağdaş İslâm düşüncesiyle ilgili fikirlerinin onlar tarafından ne dereceye kadar kabul edilebileceğini anlamaya yönelikti. Daha sonraları bu tecrübe, Dahlân'ın millî bir cemiyet kurma yönündeki fikirlerinin gerçekleşmesinde yardımcı oldu.

Muhammediyye'nin kuruluşundan önce bir cemiyetin idaresi konusunda tec-

rübe kazanmak isteyen Dahlân 1909'da Budi Utomo'ya girdi. Genellikle çeşitli resmî okullar ve müesseselerde görev yapan Budi Utomo'ya bağlı kişilerin kendisinden aldıkları dersler çerçevesinde okullarda dinî tebliğde bulunabileceklerini ve kendisinin düşüncelerini talebelerine nakledebileceklerini umuyordu. 1910'da, Ortadoğu ile yakın temaslarda bulunan ve Endonezya'da ilk İslâm cemiyeti olan Cem'iyetü'l-hayr'a girdi. Aynı zamanda Sarekat İslâm'ın da üyesiydi ve bu cemiyete dinî konularda danışmanlık yapıyordu.

Budi Utomo'ya bağlı olanlar Dahlân'dan, Pasantren adı verilen eski geleneksel dinî okulların yerine geçmek üzere daha sistemli yeni ve modern bir dinî okul açmasını istediler. Dahlân'ın 1911'de kurduğu Muhammediyye Medresesi'nde İslâmî ilimler dışında devlet okullarındaki matematik, coğrafya, biyoloji gibi dersler de okutulmaktaydı. Dahlân devlet okullarında da dinî dersler verilmesini önemli görüyordu. Bu sebeple Muhammediyye Cemiyeti'ni kurmadan önce Jetis'teki Kweek School (öğretmen okulu) ve Magelang'da bürokrat yetiştiren MOSVIA öğrencilerine okul saatleri dışında dinî dersler verdi. Buradan mezun olacak öğretmenlerle bürokratlar talebe yetiştirip halkı idare edeceklerinden ilk önce onların dinî eğitim almalarının gerekli olduğunu düşünüyordu.

Dahlân 18 Kasım 1912'de Yogyakarta'da, Hz. Muhammed'e sadakatle bağlı olmayı prensip edinen Muhammediyye Cemiyeti'ni kurmak suretiyle faaliyetlerinin doruk noktasına ulaştı. Endonezya'da İslâm'ın ihyası için ibadetlerdeki bid'atlarla mücadele, tevhid akidesine karıştırılan hurafelerin temizlenmesine, mezhep âlimlerinin görüşlerinin körü körüne taklit edilmesinin önlenmesine, cenaze merasimlerinin büyük seremoniler haline dönüştürülmesi, ölülerin günahlarına kefaretilmesi ve onlara mânevî hediyeler gönderilmesinin engellenmesine karar verdi. Mısır ve Mekke'deki ihya hareketlerinin meşhur sloganı olan "Kur'an ve Sünnet'e dönüş"ü esas alan Dahlân, "kâfir âlim" (kiai kâfir) veya "hıristiyanlaşmış âlim" (kiai kristen) olmakla itham edilmesine rağmen asırlardır feodalizm ve emperyalizmin boyunduruğu altındaki Endonezya'da doğru yolda bir İslâm toplumu oluşturmak için büyük gayret sarfetti. Endonezya müslümanlarını Hinduizm, Budizm ve animizm unsurlarıyla dolu olan bazı uygulamalardan uzaklaştırmak için canla baş-

la çalıştı. Eğitime de çok önem veren Dahlân, Muhammediyye Cemiyeti çerçevesinde Siswa Praya / Bustânü'l-ETFâl (Kinder Garten), Aisiyyah (kadınlar için), Nas-yiatü'l-Aisiyyah (kız çocuklar için), Hizbül Watan (erkek izciler için) ve Majlis Taman Pustaka (kütüphaneler meclisi) gibi birçok yan eğitim kurumunu tesis etti. Çeşitli maksatlara hizmet için kurulan diğer kurumlar arasında Penolong Kesengsaan Umum (toplumsal meselelerde yardımlaşma), Majlis Tabligh (tebliğ meclisi) ve Majlis Tarjih de (tercih meclisi) bulunmaktadır.

23 Şubat 1923'te vefat eden Dahlân daha çok âlim, vâiz, muallim, Muhammediyye'nin kurucusu ve müceddid bir kişi olarak tanınır. Muhammed Abduh gibi eser telif etmemiş olmasına rağmen Endonezya müslümanlarını tutucu, statik ve geleneksel bağlardan kurtarmayı başarmıştır. Van Nieuwenhuijze, Gibb, Kramers ve Smith gibi yabancı bilgin ve düşünürler Dahlân'ı, Mısır ve Hindistan'daki örnek reformist hareketlerden ilham alan bir müceddid olarak görmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Djarnawi Hadikusuma, *Dari Jamaluddin al-Afgani Sampai KH Ahmad Dahlan*, Yogyakarta, ts.; a.mlf., *Matahari-matahari Muhammadiyah*, Yogyakarta, ts.; HAMKA, K. H. A. Dahlan, Jakarta 1952; a.mlf. (?), "Beberapa Tjatan Disekeliling Pribadi Kijahi H. A. Dahlan", *Pandji Masjarakat*, 1/11 (1959); Wilfred Cantwell Smith, *Islam in Modern History*, New Jersey 1957; A. Mukti Ali, *The Muhammadiyah Movement: A Bibliographical Introduction* (M. A. thesis, McGill University), Canada 1957; a.mlf., "Perbandingan Alam Pikiran Islam Modern di Indonesia dan Mesir, II", *Pandji Masjarakat*, 1/4 (1959); C. A. O. van Nieuwenhuijze, *Aspects of Islam in Post-Colonial Indonesia*, The Hague 1958, s. 45, 57-58; Solichin Salam — K. H. Ahmad Dahlan: *Reformer Islam Indonesia*, Jakarta 1963; Delliar Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia 1900-1942*, Singapore 1973, s. 73-76, 94-95; James L. Peacock, *Purifying the Faith: The Muhammadiyah Movement in Indonesian Islam*, Menlo Park 1978; A. Jainuri, *Muhammadiyah: Gerakan Reformasi Islam di Jawa Pada Awal Abad Kedua Puluhan*, Surabaya 1981; *Cita dan Citra Muhammadiyah*, Jakarta 1985; Departemen Penerangan RI, *Siapa Yang Tidak Tahu Muhammadiyah*, Jakarta 1986; Alfian, *Muhammadiyah: The Political Behavior of a Muslim Modernist Organisation under Dutch Colonialism*, Yogyakarta 1989, s. 136-175; Jusuf Abdullah Puar, "Kenangan Hari Wafat Ke 37 Kijai Hadji Ahmad Dahlan dan Pembaruan Pembangunan Islam", *Pandji Masjarakat*, 11/17 (1960); "Ahmad Dahlan", *Ensiklopedi Indonesia*, Jakarta 1980, I, 117-118; H. A. R. Gibb — J. H. Kramers, "Muhammadiyah", *Shorter Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1953, s. 409.

H. M. BUKHARI LUBIS

Kiai Hacı
Ahmed Dahlân